

WIESŁAW BALCERAK

PIOTR ŁOSSOWSKI — BADACZ NAJNOWSZYCH DZIEJÓW POLSKI, PAŃSTW BAŁTYCKICH I ROSJI

Przypadająca w tym roku siedemdziesiąta rocznica urodzin prof. dr hab. Piotra Łossowskiego skłania do refleksji nad jego czterdziestoletnim wysiłkiem badawczym i bilansem jego dokonań naukowych.

Droga profesora do podjęcia pracy profesjonalnego uczonego–historyka nie była łatwa. Była to droga, jaką przypadło w udziale przejść ludziom jego pokolenia. Znaczyły ją dramatyczne losy Polaków na kresach wschodnich (Wileńszczyzna), walka w szeregach wojska polskiego w ostatniej fazie walk na froncie wschodnim, służba wojskowa w tzw. ludowym wojsku polskim na statusie oficera wiecznie podejrzanego politycznie (zwolnionego ostatecznie w 1952 r.), trudności życiowe zbiedniałego i sterroryzowanego kraju, studia łączone w pocie czoła z jednoczesną pracą zawodową.

Początki pracy naukowej Piotra Łossowskiego przypadają na lata 1954–1958, kiedy to w Zakładzie Historii Instytutu Polsko–Radzieckiego prowadził badania nad dziejami powstania styczniowego. Tam też mógł odnotować pierwsze liczące się wyniki swych prac, a zwłaszcza opublikowanie (wraz z Z. Młynarskim) obszernego opracowania pt. *Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy w powstaniu styczniowym*, Wrocław 1959, ss. 239.

Wraz z przejściem do pracy w Wojskowym Instytucie Historycznym w 1958 r. rozpoczął się drugi okres w badaniach historycznych Łossowskiego. Charakteryzowały go przede wszystkim przesunięcie głównych zainteresowań na historię XX wieku z szerszym uwzględnieniem dziejów wojskowości. W następstwie w latach 1961–1964 opublikował szereg artykułów i rozpraw naukowych traktujących o konfliktach granicznych, odrodzonego państwa polskiego, a więc z Niemcami, Czechosłowacją, Litwą.

Po podjęciu pracy w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w 1962 r. zainteresowania badawcze Piotra Łossowskiego skoncentrowały się w znacznej mierze na najnowszych dziejach Litwy i pozostałych państw bałtyckich. W latach 1965–1966 ukazało się kilka poważniejszych pozycji z tego zakresu. Trzy z nich okazały się na tyle wartościowe, że zwróciły uwagę na osobę ich autora.

W 1965 r. w tomie pierwszym «Studiów z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej» ukazała się pionierska, a unikalna jak na owe czasy rozprawa o narodzinach narodowego ruchu litewskiego pt. *Gazeta Auszra i początek narodowego ruchu litewskiego (1883–1886)*. Dzięki tej publikacji czytelnicy mogli zapoznać się jakie przesłanki legły u źródeł tzw. narodowców litewskich i ich nieprzejednanego nacjonalizmu o antypolskim charakterze. W tym samym roku na łamach «Rocznika Białoruskiego» Łossowski zobrazował istotny fragment najnowszych dziejów Litwy w artykule *Geneza, przebieg i następstwa przewrotu prawicowego na Litwie w 1926 r.*, przypominając ówczesnym historykom, że istniała także inna Litwa — nie

tylko radziecka. Niekwestionowanym specjalistą w zakresie dziejów Litwy i stosunków polsko–litewskich Piotr Łossowski został uznany po ukazaniu się monografii *Stosunki polsko–litewskie 1918–1920* (Warszawa 1966, ss. 409) obrazującej całokształt relacji między skonfliktowanymi narodami na progu zaistnienia dwu suwerennych państw: polskiego i litewskiego, będącymi niegdyś ostoją I Rzeczypospolitej. Monografia ta stała się podstawą przewodu doktorskiego przeprowadzonego w 1963 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W ciągu następnych lat utwierdził Łossowski powszechne uznanie dla swojej lithuanistycznej wiedzy szeregiem pomniejszych publikacji, a wśród nich i artykułem zatytułowanym *Układ radziecko–litewski 1926 r.* oraz *Litwa a wojna polsko–niemiecka 1939 r.*

Piotr Łossowski, pozostając zawsze żywo zainteresowany tematyką litewską, w drugiej połowie lat sześćdziesiątych objął swymi badaniami i inne państwa bałtyckie, przy czym swą główną uwagę zwrócił na ich internum. Najbardziej przekonującą w tym względzie była obszerna monografia opublikowana w 1972 r. pt. *Kraje bałtyckie od demokracji parlamentarnej do dyktatury 1918–1934*, a dająca ogólny obraz przemian polityczno–społecznych w tzw. Nadbałtyce. Obraz ten uzupełniony został, w swych poszczególnych odsłonach i fragmentach, cyklem pomniejszych rozpraw naukowych dotyczących spraw mniejszości narodowych, ideologii reżimów autorytarnych, techniki przygotowywania przewrotów prawicowych czy oddziaływania spuścizny historycznej na postawy poszczególnych społeczeństw.

Od połowy lat siedemdziesiątych Piotr Łossowski, już jako doktor habilitowany i profesor, poszerzył swoje badania na sferę polityki zagranicznej państw bałtyckich, ich stosunków wzajemnych oraz stosunków z Polską. Po opracowaniach charakteryzujących wzajemne stosunki państw bałtyckich takich jak na przykład *Ententa Bałtycka 1934–1940*, prof. Łossowski ukazał ich stosunki z Polską. W odniesieniu do Litwy znalazło to specjalny wyraz w monografii *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, a w przypadku Estonii w imponującym rozmiarami studium *Stosunki polsko–estońskie 1918–1939* (1994).

Problematyka dziejów państw bałtyckich zawsze była przez prof. Łossowskiego traktowana w szerszym aspekcie międzynarodowym, a w szczególności z uwzględnieniem polityki Rosji i Niemiec. Nie tylko zaświadczył on o tym w kilku swych opracowaniach lecz również postarał się o wnikliwszą analizę poczynań obu tych mocarstw wobec Nadbałtyki. Z badań profesora wynika, że zarówno Berlin jak i Moskwa dążyły do podporządkowania sobie krajów nadbałtyckich najpierw na drodze podboju orężnego, a następnie różnych posunięć politycznych między innymi poprzez konfliktowanie Litwy z Polską lub też odciąganie Finlandii od zacieśnienia związków tak z Polską, jak i innymi partnerami bałtyckimi. Można się też przekonać, że przy okazji różnych kombinacji mających służyć imperialnym celom obu mocarstw stosunkowo najłatwiej potrafiły się one porozumieć przy okazji różnych działań wymierzonych w Polskę. Ujawnione to zostało w sposób niezwykle ekspresyjny w monografii opublikowanej w 1976 r. pt. *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec — czerwiec 1919 roku.*

Badania nad polityką krajów nadbałtyckich z szerokim uwzględnieniem czynników niemieckiego i sowieckiego zaangażowały prof. Łossowskiego w rozległy zakres tematyki związanej z pozycją międzynarodową II Rzeczypospolitej i jej polityką zagraniczną. Po wcześniejszych przyczynkach dotyczących polskiej polityki zagranicznej na początku lat dziewięćdziesiątych profesor zdyskontował swą rozległą wiedzę w dwóch dużych opracowaniach książkowych.

Pierwsze z nich, zasługujące na miano syntezy, zatytułowane zostało *Polska w Europie i świecie 1918–1939*. Synteza ta skłania do zadumy oraz naukowych refleksji nad dramatyзмом dziejów państwowości polskiej w XX wieku, której przychodziło trwać w stałym

zagrożeniu ze strony państw ościennych, a zwłaszcza obu wielkich sąsiadów — mocarstw dążących do zapanowania nad światem. Położenie geopolityczne, stawiające Polskę na pozycjach nie do obrony, skazywało ją zarazem na osamotnienie, bo sąsiedzi woleli się dystansować zaś mocarstwa zachodnie prowadzić gry służące ich interesom imperialnym, kolidujących z żywotnymi interesami sojusznika polskiego.

Drugie dzieło to *Dyplomacja Drugiej Rzeczypospolitej*, to także wierny obraz dyplomacji polskiej okresu międzywojennego. Prof. Łossowski ożywił w nim głównych aktorów polskiej dyplomacji, ludzi oddanych krajowi, kompetentnych, ale w swych poczynaniach jakże często zaznaczonych dramatyzmem niemożności. Zarówno ich dokonania w służbie dyplomatycznej, jak i błędy czy niedociągnięcia nie mogły zaważyć na szali dziejów. Tak swego czasu podnoszone ponad wszelką miarę rzeczywiste czy przypisywane Józefowi Beckowi błędy w świetle spokojnej refleksyjnej narracji profesora nabierają właściwych wymiarów i pozbawione są cech swoistej demoniczności, a spekulacyjne dywagacje koniunkturalne tak wielu parających się z powołania politycznego historią, okazują się być sprowadzonymi do właściwych rozmiarów o marginalnym znaczeniu.

W swych licznych — mniejszych i większych — pracach prof. Łossowski dążył do odtworzenia rzeczywistości historycznej, wychodząc z założenia, że prawda w relacjach przeszłości ma wielką moc przebicia, że potrafi przemówić przez lata, dziesięciolecia i wieki. Stąd starał się tę prawdę odkrywać i podawać do wiadomości ogółu. Jest to widoczne nie tylko w jego pracach stricte naukowych, ale i naukowo-popularnych, co nadaje im dużą nośność historyczną.

Publikacje książkowe o charakterze naukowo-popularnym Piotra Łossowskiego zawierają różnorodne treści i z różnych okresów historycznych. Najdalej w przeszłość sięga jego zbiór szkiców biograficznych ludzi, którzy zapisali się na trwałe w dziejach oręża polskiego pt. *Żołnierze minionych lat* (wydany w 1969 i 1978 r.). W zbiorze autor rozpoczyna galerię postaci bojowników o sprawę kraju zwanego Polską dowódca spod Grunwaldu Zyndram z Maszkowic, żołnierz wielkiej próby zapomniany przez historyków, a kończą żołnierze bojownicy o II Rzeczypospolitą. Książka ta przemawia i skłania do refleksji nad ceną życia żołnierskiego, patriotyzmem, legendą historyczną. Równie pasjonującą publikacją jest *Agresja hitlerowska na Polskę* (1964), w której autor w kilku odsłonach ukazuje dramat września, a przede wszystkim walkę pełną poświęcenia żołnierzy polskich walczących często do ostatka w obronie napadniętego kraju. Inny nieco charakter ma książka zatytułowana *Zbrojny czyn ludu Wielkopolski 1918–1919* (1970) ukazująca w sposób niezwykle sugestywny pierwsze zwycięskie powstanie polskie — powstanie wielkopolskie. Należy przypomnieć, że było to wówczas opracowanie pionierskie na ten temat.

Charakterystyka twórczości naukowej i popularyzatorskiej prof. Piotra Łossowskiego może predestynować piszącego do konstatacji, że jest ona nie tylko bogata pod względem ilościowym, bo wynosi ponad 150 pozycji (z tego 9 książek i 68 artykułów naukowych) lecz przede wszystkim wartościowa z punktu widzenia poznawczego. Prof. Łossowski jako historyk z powołania wszystko to co napisał oparł na zweryfikowanych przekazach źródłowych czy też uwiarygodnionych danych czerpanych z miarodajnej literatury historycznej. Potrafił uchronić swą twórczość naukową od koniunktur politycznych lub też od działań środowiska jakże często ulegającego różnego rodzaju „modom”. Można uznać, że szedł z pełnym determinacji uporem raz obroną drogą badań i sposobów ich prezentacji, drogą wiodącą do wzbogacenia rzetelnej wiedzy historycznej. Udało mu się w tym zakresie osiągnąć tak wiele, że starczyłoby na niejednego naukowy życiorys historyka, a przy tym nie powiedział jeszcze ostatniego słowa i może napisać jeszcze wiele. Jego badania nad najnowszą historią Polski

i jej stosunkami z sąsiadami, nad dziejami Rosji, a w szczególności państw bałtyckich przyczyniły się nie tylko do wypełnienia luk czy usunięcia tzw. białych plam w historiografii europejskiej, ale pozwoliły na kompleksowe zarysowanie całokształtu wiarygodnych dziejów tej części kontynentu, który leży na wschód od granic Niemiec.

Jednakże sukces naukowy, będący bezspornie udziałem prof. Łossowskiego, nie wyczerpuje jego wkładu w rozwój historiografii polskiej. Ma on bowiem liczące się osiągnięcia na polu organizacji życia naukowego. Jako wieloletni kierownik Zakładu Dziejów Europy w Instytucie Historii PAN zorganizował nieformalny lecz liczący się ośrodek życia naukowego, w ramach działalności którego bada się, opiniuje i dyskutuje najnowszy dorobek historiografii z zakresu najnowszej historii powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem Europy Środkowo-Wschodniej i Rosji. W oparciu o to środowisko naukowe kierowany przez prof. Łossowskiego Zakład zorganizował wiele konferencji i sesji naukowych, które zazwyczaj zaliczane są do liczących się wydarzeń w życiu naukowym. Pokłosiem ich są zbiory studiów przyczyniające się do weryfikacji wielu poglądów nietrafnych ustaleń i ukrócenia pseudonaukowych dywagacji. Można przyjąć, iż środowisko historyków skupionych wokół Zakładu kierowanego przez profesora jest unikalnym zespołem w skali krajowej, badawczo-dyskusyjnym.

Prof. Łossowski, pracując nieprzerwanie w Instytucie Historii od 1962 r., nie tylko pełnił odpowiedzialne funkcje w jego dyrekcji, ale był także przewodniczącym Rady Naukowej, którą to godność może pełnić osoba ciesząca się uznaniem w środowisku historycznym. Zresztą o tym uznaniu świadczyć może i fakt przyznania profesorowi członkostwa Polskiej Akademii Umiejętności, stowarzyszenia uczonych wyróżniających się dużym dorobkiem naukowym reaktywowanego przed kilku laty.

Dla pełniejszego zarysowania osobowości prof. Łossowskiego niezbędne jest podkreślenie, że jak na prawdziwego człowieka nauki przystało stronił on i stroni od wszystkich funkcji, urzędów czy godności, które by nie stanowiły swoistego wymogu badawczego. Uczciwie badać, pisać oraz publikować to credo uczonego.

Warszawa, październik 1995 r.